

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ЦІЛІСНОГО РОЗУМІННЯ ПСИХІКИ У ЇЇ СТРУКТУРНИХ КОМПОНЕНТАХ

Тамара ЯЦЕНКО

Copyright © 2004

Діяльнісний підхід, що домінував у радянській психології, зосереджуючи увагу на зв'язку психіки з практикою, дещо знецінював функції внутрішніх детермінант феномена психічного. Саме тому вважалося, що свідомість – вищий рівень регулювання характеру діяльності на підґрунті прийнятих людиною цінностей та моральних норм. Для комуністичної моралі була неприйнятною думка про те, що людина не є господарем свого внутрішнього світу, оскільки тоді було б потрібно визнати існування несвідомих душевних процесів, які не підлягають контролю з боку людського розуму.

У ті часи вважалося, що моральні норми стають інтегративним компонентом життя особистості під впливом ідеології і тому майже не враховувалась наявність несвідомої інстанції психіки з усім її функціональним багатством, автономією та взаємозв'язками зі свідомим. Унаслідок цього в діяльнісному підході свідоме відіграло домінуючу роль, що зумовлювало спрощене розуміння мотивів поведінки суб'єкта. При цьому поза дослідженнями залишалося не лише несвідоме як внутрішній феномен, що не вписувався у зовнішню детерміновану категорію психічного, а й такі поняття, як немотивовані вчинки, ірраціональні дії, інфантильні та регресивні прояви поведінки. Через це з активного категоріального апарату психолога тих часів випав сам *фено-*

мен несвідомого, а відтак і не досліджувалися взаємозв'язки між свідомим та несвідомим. Тому в тогочасній психології не знаходилося місця психологічним захистам, не кажучи вже про такі поняття, як витіснення, опір, “хибне коло”, закон вимушеного повторення тощо.

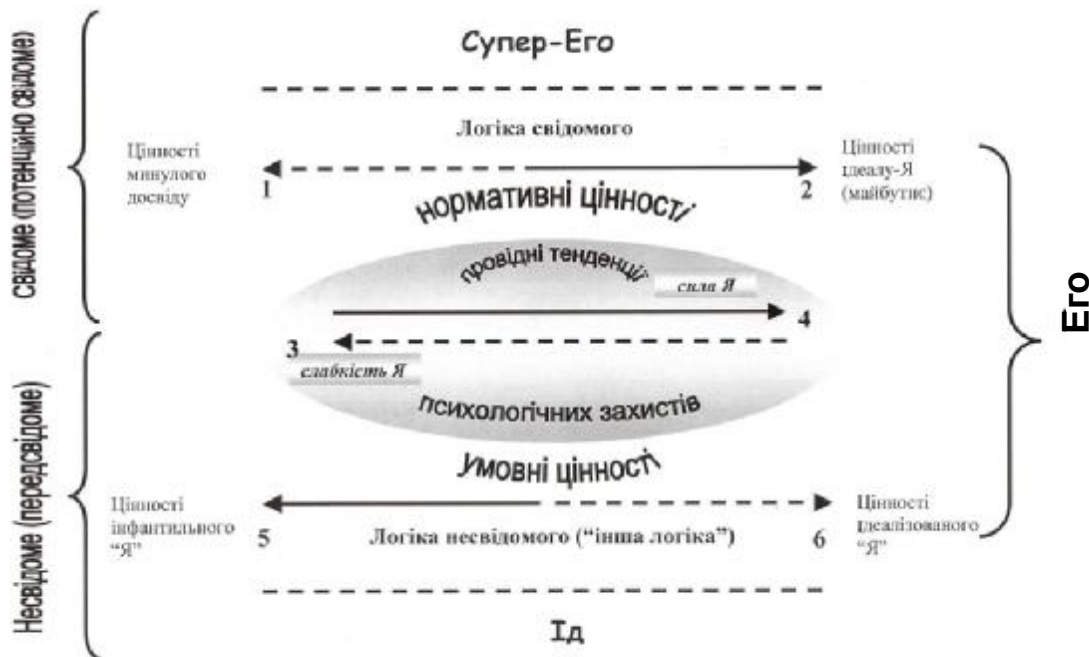
У результаті такого дискретно-однобічного розуміння сутності феномена психічного зусилля дослідників за своєю новизною та адекватністю одержуваних результатів не сприяли просуванню вперед. Іншими словами, психологи радянського періоду шукали ключик до психологічних знань там, де було світло від променів комуністичної ідеології. Внаслідок цього у психології створювалась ілюзія фундаментальних та прикладних досліджень, безплідних за своєю практичною спроможністю, з фрагментарним розумінням психічного, котре зумовлювало артефакти. Саме на такому “дисфункційно-науковому тлі” зародилася у 70–80 роки *практична психологія*, якій було важко спиратися на академічну, що не була “господинею феномена психічного”. На відміну від академічної, практична психологія може розвиватися, лише враховуючи цілісний феномен психіки й утверджуючи розуміння свідомого і несвідомого у їх взаємозв'язках під час професійної психологічної практики. Щоправда окремі наукові школи, передусім грузинська, докладали значних зусиль до

обґрунтування проблеми несвідомого, про що свідчить Міжнародний конгрес у Тбілісі та опублікування чотиритомника “Несвідоме” в 1978 році.

Проте переважна більшість психологів не мали належного науково-практичного підґрунтя, методологічного рівня та ерудиції для адекватного сприйняття проблеми несвідомого в контексті функціонально-цілісного розвитку психіки. Психологічна наука спільнота і донині рухається в дискретно-діяльнісному напрямку. **Категорію ж несвідомого** багато фахівців використовують подібно приспіву в пісні: про неї періодично згадують, але вона все ще не набуває дієвості та істотного впливу на зміст і характер досліджень. За період розвитку України як незалежної держави окреслилася тенденція до практичної орієнтації частини психологічних досліджень. Відчутні зусилля в цьому аспекті докладає Інститут психології імені Григорія Костюка в особі директора С.Д. Максименка, котрий є фахівцем у царині мето-

дологічних проблем психології і підтримує розвиток наукової дисципліни “Практична психологія”.

Матеріал цієї статті ґрунтується на емпіричних результатах групової психокорекції за *авторським методом активного соціально-психологічного навчання* (АСПН). Цей метод [6; 7; 9] з часом набув не лише глибинно-психологічної орієнтації у сфері психокорекції, а й уможливив наукове пізнання психіки у взаємозв'язках її свідомих та несвідомих проявів. Особливий поштовх у цьому напрямку дала *методика психоаналізу комплексу тематичних малюнків*, відкрита десятиріччя тому. Саме завдяки репрезентативному емпіричному матеріалу, що адекватно об'єктивує закономірності несвідомої сфери, та системному підходу до його аналізу, ми змогли виокремити у структурній організації психіки лінійні взаємозалежності в доповнення до вертикальних, встановлених З. Фройдом. Отримані результати цілком вписуються у поняття “система” (див. рис. 1).

Модель внутрішньої динаміки психіки

Слово “система” (від грец. *systma*) означає ціле, складене із частин. Це сукупність елементів, що перебувають між собою у певних відношеннях та зв'язках. Передбачається також структурованість кожного системного об'єкта. Невід'ємною ознакою будь-якої системи є не лише наявність зв'язків і відношень між елементами, що її утворюють, а й їх неподільна єдність. Цілісність системи полягає у взаємозв'язках з навколишнім світом. Розглядаючи психіку як цілісне системне утворення, ми намагалися розкрити її внутрішню динамічну сутність, від розуміння якої залежить прогнозування поведінки суб'єкта. Такий підхід орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта та механізмів, котрі її забезпечують, на виявлення багатоманітності взаємозв'язків та зведення їх у єдину концептуальну систему, або картину. Поняття і принципи системного підходу дають змогу фіксувати недостатність традиційних підходів у постановці та розв'язанні аналізованої проблеми. Саме він, на відміну від діяльнісного підходу до розуміння психіки, сприяє виявленню більш широкої пізнавальної реальності.

На *рис. 1* подана модель внутрішньої динаміки психіки як результат наших наукових узагальнень матеріалу групової психокорекції за методом АСПН, зібраного упродовж 22 років. У підґрунті цієї моделі покладено об'єктивування механізмів інтрасуперечностей та психодинаміки в межах внутрішньої цілісності психіки. За таких умов оцінка конфліктів у соціальних стосунках зазнає серйозних змін завдяки визнанню того, що їх динамічною засадою може бути безперервна інтрапсихічна боротьба протилежних тенденцій. Результати системного аналізу внутрішньої динаміки психіки показали складність категорії психічного та багатоманітність взаємозв'язків між суперечливими за своєю сутністю підструктурами, які адекватно можна окреслити поняттям “*антиномія*”, головним значенням якого є єдність та поєднання суперечливих тенденцій.

Наші дослідження переконують, що саме такий характер мають внутрішні суперечності психіки як цілісної системи. Класичний психоаналіз подарував нам розуміння того, що, контактуючи із довкіллям, психіка виявляє протистояння та протидію (антагонізм). У нашій моделі це відображають структурні компоненти, подані вертикально: “Ід” (“Воно”), “Его” (“Я”) та “Супер-Его” (“Над-Я”). “Модель” демонструє структуру психіки у системному синтезі лінійних (поздовжніх) взаємозалежностей, об'єктивує сутнісну суперечливість кожної підструктури і водночас констатує їх поєднання без можливості взаємного нівелювання, усунення якоїсь з таких “конкуруючих” сторін, або передбачає їх злиття. Саме взаємозалежності внутрішніх динамічних характеристик психіки відповідають філософській категорії “*антиномія*”, що не виключає антагонізму відомих “вертикальних” підструктур (за З. Фройдом). Тому в параметрах розуміння суперечностей психіки є відмінність: “вертикальні” взаємозалежності сповнені антагонізму, а лінійні (“горизонтальні”) являють собою єдність та єднання суперечливих сторін одного цілого, які ніколи не виключають існування одна одної, *симультанно не зливаються і водночас фіксують неподільне і незмінне (стале) їх поєднання* (див. *рис. 1*).

Якщо сутність зовнішніх суперечностей підпадає під дію діалектичного закону єдності і боротьби суперечностей, то внутрішня суперечливість психіки (інтрапсихічний конфлікт) регулюється законом єдності і поєднання протиріч. Для точнішого розуміння внутрішньої суперечності слід прояснити значення філософських категорій “зовнішнє” і “внутрішнє”.

Зовнішнє виражає властивості предмета як цілого і способи його взаємодії з довкіллям, а внутрішнє – будову самого предмета, його склад, структуру і зв'язки між елементами [5]. У процесі пізнання зовнішнє, як правило, виявляє себе безпосередньо і доступне для прямого спостереження як властивість зв'язку предме-

тів, що сприймаються емпірично. Внутрішнє здебільшого приховане від зовнішнього спостереження і може бути виявлене лише шляхом теоретичного дослідження, у процесі якого вводяться сутності, закони, недоступні для прямого спостереження, – *концепти*. В такому розумінні рух-поступ пізнання організується від спостережуваного до таких феноменів, які не підлягають безпосередньому спогляданню, тобто до концептів. **Внутрішнє розкривається через зовнішнє**, яке є способом виявлення внутрішнього, а завдяки зовнішнім його проявам відкривається можливість пізнання самих концептів. Причому внутрішнє відображається у різних символічно-знакових формах, несвідоме як різновид внутрішнього – у символах, свідоме – у знаках. Єдність свідомого і несвідомого становить цілісність психічного.

Найбільш рельєфно цю нерозривну єдність свідомого й несвідомого втілює “Его” (див. рис. 1, праворуч), яке розглядається нами як базова структура. Слабкість “Его” – в домінуванні примітивних захисних механізмів, котрі спричинюються глибинно-психологічними цінностями (цінностями інфантильного “Я”) і мають різноспрямовані тенденції: “до сили Я”, “до слабкості Я” (див. стрілки 3, 4). За тенденцією до сили “Я” стоять ситуативні захисти, до слабкості “Я” – базові. Регресивні прояви “Его” засвідчують його слабкість: відсутність толерантності до тривоги, нездатність до керування своїми імпульсами, нерозвиненість каналів сублимації, слабкість диференціації себе та об’єктів (що також можна віднести до неспецифічних аспектів слабкості). Ригідність характеру інколи помилково відносять до сили, проте, на нашу думку, ні ригідність, ні “надлабільність” не є ознаками сили чи слабкості “Его”, адже слабкість “Я” породжується відступами від реальності. Тому одне з найважливіших завдань розвитку й інтеграції “Его” – синтез ранніх та пізніх інтродекцій, ідентифікацій у ста-

більше і цілісне “Его”. Розщеплення захищає “Его” від конфліктів засобами дисоціації, або активної підтримки окремо інтродекцій та ідентифікацій яскраво вираженого конфліктного характеру, причому незалежно від ступеня їх наявності у свідомості.

Привертає увагу **подібність підструктур психіки, котрі відносяться до свідомого та підструктури несвідомого** (передсвідомого), які поєднуються в “Его” – у контексті відношень ізоморфізму (див. вертикаль зліва рис. 1). Отож пропонується нами модель відображає універсум, який охоплює всі основні підструктурні компоненти психіки, із котрих лише одна слідує “принципу реальності”, а решта – “принципу задоволення”. У сучасному науковому мисленні поняття “універсум” дедалі частіше набуває смислу фіксованої системи. Тоді як з логічного погляду поняття “модель” базується на відношеннях ізоморфізму і гомоморфізму, які існують між моделлю і тим упредметненням, що з її допомогою моделюється. Ізоморфний, або ж гомоморфний образ певного об’єкта і є його модель. Водночас “модель внутрішньої динаміки психіки” реалізує відношення ізоморфізму (лінійної залежності).

Якщо обмежитися взаємозалежностями внутрішніх характеристик психіки із соціумом (вертикаль), то це відповідає характеристикам гомоморфізму. Прикладом цього є символ, який відрізняється від знака характеристиками полізначенності (символ співвідноситься з несвідомою сферою, а знак – зі свідомою).

Пояснимо феномен ізоморфізму так: система А і А’ називається ізоморфною, якщо між її елементами, а також функціями, властивостями і відношеннями існують або можуть бути встановлені симетричні відповідності. Всі ці параметри загалом різняться за характером відповідності категорії реальності: свідоме “прагне” перебувати в об’єктивних категоріях реальності, несвідоме – в уявних, передбачуваних (наприклад, фото-

графія та уявний за нею оригінал). *Будь-який ізоморфізм є гомоморфізмом, але не навпаки*. Скажімо, виділені в “моделі” підструктури набувають реальності у поведінці суб’єкта, що свідчить про одне: саме в цей момент ізоморфізм переходить у гомоморфізм (одна першопричина детермінує варіативність поведінки).

У глибинній психології прийнято розглядати психіку в трьох аспектах: а) динамічному – як результат зіткнення різноспрямованих психічних сил, б) енергетичному – як розподіл та спрямування енергії і в) структурному. В запропонованій нами “моделі” (див. рис. 1) іманентно присутні всі три компоненти. Динамічний аспект поданий через взаємозв’язки свідомого з несвідомим, енергетичний – через спрямування енергії “лібідо” і “танатос”, яка набуває вираження при вертикальному аналізі структури, та структурний із його лінійними взаємозалежностями, що відрізняються від структури психічного, за З. Фройдом. Структурний аспект істотно доповнює психоаналітичну трикомпонентну структуру психіки й розкриває в ній особливості лінійних залежностей, важливих для розуміння сутності самих підструктур психічного, котрі мають суперечливий характер.

Трикомпонентна структура психіки наочно й функціонально адекватно подана у підручнику “Основи психотерапії” [1, с. 24]. Особливий інтерес у контексті наших досліджень становить “Ід”. Ця інстанція “функціонує відповідно до первинних процесів (що повно зумовлено принципом задоволення – Т.Я.), її зміст неупорядкований, а тому не підкоряється причинно-наслідковим зв’язкам і тимчасовим залежностям. Це – ірраціональна, дифузно-хаотична й “аморальна” інстанція, яка живе за принципом задоволення, що виявляється в тимчасовому знятті напруження при задоволенні потреби” [Там само].

Зрозуміло, що для вибору об’єкта задоволення потреб необхідний вторинний процес, який допоміг би співвіднести

потреби й реальність. В аналізованій “моделі” такою об’єднувальною інстанцією для несвідомої сфери є *передсвідоме*, яке резервує витіснені імпульси, а відтак й утримує знання можливостей презентації несвідомого у свідоме. Саме у передсвідомому несвідоме вербалізується й забезпечується його “обізнаність” з нормативними цінностями, котрі є визначальними в контрольній функції “Над-Я”. Останнє узгоджується з позицією Л.Ф. Бурлачука та інших дослідників: “Супер-Его” пригнічує спонуки “Ід”, спрямовує їх до моральних цілей. “Супер-Его” зумовлює прагнення до досконалості, формує ідеали, моральні судження й оцінки” [1, с. 25]. З цим можна погодитися. Проте в згаданій роботі є й таке твердження: “Ід” не знає “відмінностей між реальністю і фантазією, їй відомі лише бажання. Для “Ід” вона сама – весь світ” [1, с. 24]. Іншими словами виходить, що “Ід” самодостатня. Постає питання: для чого їй соціально-забарвлене “прагнення до досконалості... ідеалів...”?

Отже, в теоретичних викладах вищевказаної роботи, як і взагалі в літературі з глибинно-психологічною орієнтацією, немає відповідного структурування інтрапсихічного феномена. Цю прогалину й покликана заповнити створена нами “модель внутрішньої динаміки психіки”. Вона виникла як узагальнення групової психокорекційної практики, в якій ми не можемо досліджувати свідоме відмежовано від несвідомого, що характерно для академічного підходу. Будь-який фрагмент практичної психології розглядає людину цілісно. Водночас дуже важливо розрізняти ці дві сфери психіки: свідоме має просоціальні цілі, які людина здатна контролювати, сфера несвідомого (передсвідоме) також упорядкована й має свою “мету”, котра неусвідомлюється суб’єктом. Саме у цьому свідомо і несвідомо сфери згармонізуються, проте в діаметрально протилежних напрямках (див. рис. 1, стрілки 2 і 5), хоча й функціонують не автономно, а взаємопричи-

нено. Несвідоме “обізнане” з усім, що притаманне психіці суб’єкта, оскільки воно гомоморфно “бачить” зміст свідомого. Свідоме ж не може “бачити” змісту несвідомого, оскільки заважають захисти, з якими пов’язані механізми різновидів опору. Якщо у процесі роботи психолог зачіпає вразливі аспекти психіки суб’єкта, той дає афективну реакцію. Опір – це така внутрішня обслуговуюча інстанція, котра підчиняється “Его” та “Супер-Его”, а тому має іманентний характер. Опір як теоретичний концепт ніяк емпірично не об’єктивується, проте реакцію суб’єкта, детерміновану ним, можна відчутти чи спостерігати: у якийсь момент вся сутність суб’єкта неначе каже – “стоп”. Наголосимо, процес витіснення й опір діють у парі: не буває витіснення без певного опору. Якби не було цього супротиву, то доцільність витіснення була б сумнівною: витіснений зміст одразу ж міг би повернутися у свідомість. А відтак те, що “витіснилося – випало” зі сфери свідомості.

Що ж відбувається зі змістом, який зберігається під тиском того чи іншого опору і не може увійти у свідомість? За витісненим змістом завжди стоїть енергія, притулком якої є несвідома сфера. Ця енергія зберігає тенденцію до прояву у свідомості та поведінці суб’єкта. Спрямованість несвідомого змісту одна: зреалізуватись (об’єктивуватись) у поведінці. Ми ж говоримо про несвідоме як про автономну інстанцію, оскільки воно структурно-функціонально організоване на зразок комп’ютера, цілісно інформоване (як про свою сферу, так і про сферу свідомого), обслуговує себе без явної участі свідомості. Остання не існує без потенційно свідомого: “розуміючи”, що там, “нагорі”, є “Супер-Его” та механізми різновидів опору, які в явному вигляді не пропускають витісненого змісту, сфера несвідомого актуалізується через процес символізації, котрий специфічно маскує її зміст. Невідоме неявне ні самому суб’єкту, ані об’єктивному спостерігачеві,

котрий спроможний його пізнати лише через певні прояви у житті суб’єкта (сновидіння, вчинки, малюнки, фантазії).

Отже, **процес символізації – це маскування змісту несвідомого від цензури “Над-Я” задля забезпечення можливості його прояву в поведінці.** Невідомий зміст несвідомого не має санкцій на прямий (неприхований) вихід у незашифрованому вигляді у свідому сферу, тобто він семантично закритий. Зміст же свідомого суб’єкт має змогу, за бажанням, об’єктивувати та пізнавати в будь-який момент своєї життєактивності.

Як же відбувається процес пізнання сфери несвідомого? Оскільки його зміст подається в замаскованому вигляді, то тут особі не обійтися без допомоги об’єктивного спостерігача. Для пізнання несвідомого важливою є *інтерпретація*, дешифрування його проявів у поведінці конкретної особи, що належить до професійних функцій психолога. Найскладніше з його фахових завдань за окремими проявами поведінки розкрити семантику символів та їх системну впорядкованість, що важлива для з’ясування особливостей особистісної проблеми тієї чи тієї людини. Процес же дешифрування (інтерпретації) потребує цілісного розуміння несвідомої сфери психіки. Сміслова структура символу має багато нашарувань, тому він об’єктивно реалізує себе *не як наявність конкретного змісту, а як динамічна тенденція*, більше того, він не даний, а заданий. Тлумачення символу вирізняється діалогічністю з-поміж інших форм знання: його смисл існує тільки всередині людського спілкування, поза яким можна спостерігати лише його порожню оболонку. Діалог, у процесі якого розкривається зміст символу, часто деформується хибною позицією інтерпретатора. Протилежна крайність – *поверховий раціоналізм*, зорієнтований на уявну (ілюзорну) об’єктивність і чіткість підсумкового тлумачення, котрий усуває діалогічний момент, звужуючи сутнісні характеристики символу як динамічної

системи, що дає змогу пізнати спрямованість енергетики суб'єкта.

Символ – це знак, прикмета розпізнавання, він є образом, взятим в аспекті своєї знаковості, тобто як знак, що наділений усією багатозначністю тлумачення образу. Воднораз предметний образ і глибинний смисл зорганізовані у структурі символу як два неподільні полюси. *Символ виражає смислову глибину, перспективу образу; його не можна дешифрувати прямими зусиллями розуму, він невіддільний від структури образу й не існує у вигляді якоїсь раціональної формули, яку можна з нього виокремити.* Головна відмінність символу від знака полягає в тому, що перевага знака зводиться врешті-решт до його однозначності, тоді як символу властива багатозначність. Символ через локальні прояви сприяє виявленню цілісної картини. Наприклад, міфологічне світосприйняття передбачає недиференційовану тотожність символічної форми та її смислу, що виключає будь-яку рефлексію над символом. Трагування символу – це певною мірою перехід від абстрактного до конкретного, де абстрактне утверджує одиничність знання, рух-поступ від менш сутнісного до більш змістовного. *На відміну від знакової системи, символ завжди несе емоційне навантаження, вказуючи в такий спосіб на свою причетність до несвідомого.* Слово ж як абстрактний знак, синтезуючись із символом, набуває емотивного заряду, а без такого зв'язку воно виконує лише формально-інформативну функцію. Тому, лише за певних умов, слово може перетворюватися на символ. І чим більше воно у спілкуванні має символічний відтінок, доступний свідомому сприйняттю, тим цікавішим, емоційно живішим стає саме спілкування. Самодостатньо символ сильніший за знак не лише емотивним зарядом, а й внутрішньою синтезованістю семантичного різноманіття, здатністю симультанного вираження змісту як свідомої, так і несвідомої сфер водночас з усіма їх супе-

речливими взаємозв'язками (відповідно до підструктур нашої “моделі”).

У процесі символізації діють механізми, на які вперше звернув увагу З. Фройд у процесі інтерпретації сновидінь, а саме: *згущення, зміщення, натяк.* Психоаналіз малюнків дозволив доповнити цей перелік: *гіперболізація, мінімізація, кількісні маскування, схематизація, порушення фізичних закономірностей предметів* (відсутність окремих частин чи їх викривлення), *неприродний синтез якостей предмета, компіляція окремих несумісних елементів* тощо. Найяскравіше виявляється дія зазначених механізмів у процесі аналізу малюнків, що породжують символ, в якому об'єктивується зміст несвідомого “назовні”.

Незаперечним є факт, що основний зміст психіки суб'єкта зберігається на несвідомому рівні. Усвідомлюється лише певний фрагмент нашої активності, сегмент психофункціонування в ту чи ту мить, тоді як уся сукупність соціально-перцептивної інформації залишається у несвідомій сфері. З огляду на це, невинувато звинувачувати З. Фрейда в тому, що він перебільшував роль несвідомого. Його опоненти стверджували протилежне: все, що не усвідомлюється, не існує. Проте говорити можна швидше про неіснування свідомості, яка актуалізується лише фрагментарно, а весь інший реальний зміст перебуває у потенційно свідомому стані. Потенційно усвідомлюване – це те, що “чекає” свого актуального моменту. Тільки той зміст психіки людини, який не суперечить цензурі “Над-Я”, не витісняється, може зберігатися на рівні потенційно свідомого, а його прояви не актуалізують механізмів опору. Він здатний легко переходити у свідомість під впливом потреб – зовнішніх чи внутрішніх. Несвідоме ж, тобто конкретне існування певного змісту, який піддавався витісненню, всілякому опору, характеризується зв'язком з “Ід” (з потягами) і не має змоги прямо-лінійно об'єктивуватись у свідомість

особи, хоча витісненому завжди притаманне потенційне прагнення заявити про себе “назовні”. Реалізація такого прагнення стає можливою саме завдяки процесу символізації, “йде назустріч” прагненням витісненого змісту з’явитися “назовні”. У цьому випадку функціонально діють “вертикальні” залежності між підструктурами “моделі”. У горизонтальній організації психое провідним механізмом в об’єктивуванні нереалізованих інфантильних потреб є механізм *заміщення*. Щоб побачити прояви несвідомого за обома “осями координат” на пропонуваній “моделі” (див. рис. 1) потрібно забезпечити певні діалогічні умови аналізу комплексу тематичних малюнків.

За умови спонтанного малювання образ водночас синтезовано виражає свідоме і несвідоме автора. Найважливішою вимогою роботи психолога є цілісність пізнання. Тому аналізуючи психомалюнки, у процесі діалогу з їх автором можна здійснити аналіз та синтез свідомих і несвідомих аспектів його психіки. При цьому слід розуміти функціональну відмінність між свідомим та несвідомим.

Передавати складний психологічний зміст несвідомого в малюнках не вчили нікого і ніколи. У кожного індивіда він неповторний. Якщо взяти до уваги генезис, то можна дійти висновку, що вже діти можуть передавати в малюнку символізований психологічний зміст, який ґрунтується на рефлексії, самоусвідомленні та самовідображенні. За нашим припущенням, цю здатність до образної передачі змісту забезпечує (та сприяє її розвитку) вроджений інстинкт – **архетип**. У нашому розумінні – це психодинамічна тенденція, яка сприяє розвитку навичок та вмінь подавати в образній формі складний психологічний зміст і слугує впорядкуванню внутрішнього світу суб’єкта загалом. Завдяки архетипу використовується банк візуальних засобів із надр колективного несвідомого. Це найвиразніше помітно у випадках, коли на певний зміст “Я” накладається жорстке “табу”,

що ускладнює суб’єкту його вияв у психомалюнках. Останнє пов’язане з едіповою залежністю, яка є основою особистісної проблеми суб’єкта. Саме завдяки архетипу в поведінці об’єктивується “потаємна” інформація із глибин несвідомого. Програмування поведінки суб’єкта інфантильними мотивами проявляється в малюнках за умови їх вільного виконання.

Цілісність психіки та взаємозв’язку свідомої і несвідомої сфер забезпечується адаптацією архетипних символів до просоціального і водночас неповторного досвіду особи. Тому шляхом фіксацій минулого досвіду архетипна символіка у кожної особи має індивідуально неповторне забарвлення. Наприклад, за допомогою піктографічного письма людина передавала емоційні стани, пов’язані зі страхом блискавки, грому та ін. На нашу думку, здатність до відтворення в образах і символах психологічного змісту індивіда передається саме з генотипом. Аналізуючи малюнки, можна переконатися у складності процесу передачі неусвідомлюваного змісту та семантичних взаємозв’язків між окремими символічними елементами. Свідомість ніколи не впорається з таким завданням. Візьмемо, скажімо, феномен сомнамбулізму: якщо людину, яка перебуває в такому стані, привести до стану свідомості, то вона може впасти. На ці особливості прояву несвідомого психолог має звертати увагу й ретельно вивчати закономірності його формовияву, а відтак і прихованої функціональності.

Ми не є прихильниками тестової інтерпретації малюнків, оскільки останнє передбачає переведення символічного характеру зображення у знаковий, чого вимагають стандартизовані форми його тлумачення. За тестовою інтерпретацією будь-який символ перетворюється на знак. Цьому є три основні причини: по-перше, не береться до уваги бачення образу самим суб’єктом, по-друге, нівелюється багатозначність інтерпретації, по-третє, не враховуються логічні взаємо-

зв'язки (асоціації) між окремими образами та їх елементами [7]. Тестова інтерпретація малюнка породжує артефакти, оскільки не враховує сутнісних характеристик несвідомого. Психолог за таких умов стає нецікавим для автора малюнків, тому що таку інтерпретацію останній, за бажанням, може здійснити і сам. Символічність малюнка полягає у тому, що він може “розповісти більше”, ніж автор свідомо вкладає у його семантику.

Для психолога-практика першорядного значення набуває його професійна здатність розуміти символічний характер несвідомого та вміти дешифрувати його, виявляючи взаємозв'язки між елементами виокремлених образів. Свідоме оперує абстрактними знаками – словами, тоді як несвідоме – образами, котрі вирізняються символічністю. Працюючи з малюнками у психоаналітичному ракурсі, легко переконатися, що маємо справу не просто з образами, а з символами. Символ, як вже зазначалося, не виражає зміст прямолінійно та однозначно. Образна канва розходиться із семантичною, смисловою; саме у цьому полягають роль і функції символу як такого. Символ завжди багатозначний і місткий за змістом. Тому, зважаючи на образний і символічний характер змісту несвідомого, надважливо працювати з візуальним матеріалом, який породжений спонтанною активністю руки суб'єкта, котра цілісно об'єктивує зміст психіки.

Отже, свідоме і несвідоме функціонують за різними законами, що відображають сутність антиномії між цими підструктурами психіки. І хоч вони є протилежностями одного цілого, все ж їм властива еквівалентність та зорієнтованість на збереження цієї цілісності у контексті вартісної різноспрямованості (див. “модель”). Ці дві підструктури (свідоме й несвідоме) не існують одна без одної, а пізнання однієї із них не може бути повним без урахування специфічних особливостей впливу іншої. На наш погляд, саме недотримання цього

постулату зумовлює слабкість практичної психології. Свідоме і несвідоме настільки ж семантично близькі одне до одного, наскільки й далекі. Окреслену сутність взаємозв'язків між ними наочно відображає *табл. 1*.

Як видно з таблиці, свідоме і несвідоме є проявами однієї і тієї самої реальності – психіки, і водночас вони описуються різними функціональними характеристиками. Відповідно до вимог принципу додатковості (аналогічно квантовій фізиці) пізнання несвідомого потребує інших методів порівняно із свідомим, які були б спроможні відтворювати цілісну картину психіки з урахуванням лінійних взаємозалежностей її підструктур. Глибинно-психологічна інтерпретація, на наше переконання, відповідає вказаним вимогам, оскільки сприяє виявленню змістової логіки несвідомого у проекції на емпіричну конкретику: її визначають лінійні взаємозв'язки (асоціації) між образами та їх елементами. Причому ця логіка утвердження несвідомого формується позадовідно, тому їй відповідають характерні позачасові параметри. До того ж термін “поза часом” узгоджується з поняттям архетипу, що відображає перебіг символізації змісту несвідомого та процес трансформації від покоління до покоління особливого інстинкту – колективно зорганізованого несвідомого.

Несвідомому (передсвідомому), яке формується за участі вербальних засобів, притаманна системна впорядкованість, котру найрельєфніше виражають *базові, особистісні захисти* на протигагу *захистам ситуативним* (периферійним), провідною функцією яких є “адаптація” суб'єкта до соціально значущої ситуації. На відміну від свідомого, несвідоме існує не лише поза часом, а й поза статтю. “Ід” не знає статі, йому відомі бажання суб'єкта, які первинно підпорядковуються “*принципу задоволення*”, і, реалізуючи його, намагаються перебороти (ігнорувати) інтервали часу. Наприклад, дівчатка граються переважно ляльками,

Таблиця 1

Функціональні особливості двох сфер психіки людини

Свідоме:	Несвідоме:
Дії мають цілеспрямований, раціональний характер	Має ірраціональний характер
Первинно спричинене зовнішньою діяльністю і лише потім проходить процес інтеріоризації, формопостаючі у думках, ідеях	Спричинене внутрішніми механізмами; репрезентується переважно образами фантазії, які мають символічний характер
Орієнтується на вироблені суспільством цінності	“Зорієнтоване” на інфантильні вартості
Охоплює ставлення суб'єкта до самого себе через цінності, притаманні самосвідомості	Грунтується на умовних цінностях, так само неусвідомлюваних, як і їх відношення до ідеалізованого “Я”; наявність цих цінностей пізнається опосередковано через “очікування” суб'єкта на підтвердження гідностей “Я”
Причетне до самопізнання	Має обмежені можливості самопізнання
Переважно опосередковане досвідом пізнання інших людей	Піддається пізнанню у процесі психоаналізу матеріалу власної поведінки суб'єкта
Являє собою суб'єктивний образ об'єктивного світу	Є об'єктивним образом суб'єктивного світу особи
Є відображенням у духовному житті суб'єкта інтересів і уявлень різних соціальних груп, класів, націй, суспільства загалом	Відображує інфантильні інтереси “Я”, прагне, за участю колективного несвідомого, завершити нереалізовані потреби дитинства
Є носієм моралі	Грунтується на витісненнях у несвідому сферу змісту, котрий не відповідає моралі
Тлумачиться як особливий, вищий рівень логічної впорядкованості психічної діяльності суб'єкта	Є формою регресивного інфантильного способу самоорганізації, підпорядкованою “іншій логіці”
Передбачає раціональність дій та прогнозування їх наслідків	Має символічний характер активності
Із самого початку є суспільним продуктом	Стимульоване потягами “Ід” та має інтрасоціальний характер
Має тим вищий рівень, чим більшою мірою та з більшою ясністю людина здатна до самозвітуння	Має тим нижчий рівень, чим меншою мірою вербалізоване
Має фокус і периферію (“вчення про доміную”)	Є носієм цінностей інфантильного “Я”; фокус та периферія синтезуються на латентному рівні
Має різні рівні ясності (саморефлексії)	Відповідає різному ступеню психологічного пізнання
Перебуває у складній взаємодії з несвідомим	Перебуває у складній взаємодії із свідомим
Зміст виражає знаково	Зміст виражає приховано, підтекстно й символічно
Підлягає законам часу, простору та статі	Функціональні особливості його змісту перебувають поза часом, статтю та простором
Зміст переважно зберігає у потенційно свідомому і може актуалізуватися вольовим зусиллям	Процес об'єктивування змісту стримується різновидами опору та психічними захистами, відсутній прямий перехід у свідомість

хлопчики – машинками, однак це ще не є доказом їхньої орієнтації на свою стать. Швидше за все архетипний образ прийнятних дій зумовлює вибірково активність на той чи той суб'єкт ідентифікації. Скажімо, до дво-трирічного віку провідником до свідомої активності є архетип, тому активність несвідомого спочатку стимулюється не статтю, а емоційною значущістю подій, які дитина переживає в контексті індивідуальних ідентифікацій (перенесень, заміщень) та біологічних потреб. Наприклад, якщо для хлопчика батько значущий, то останній придивлятиметься до того, що той робить; якщо ж не значущий (конфронтаційний) – виявлятиме активність, котра наближена до поведінкових дій матері.

Отож для несвідомого значущість події – значно вагоміший чинник, ніж кількісні показники чи статеві ознаки, які згодом іманентно переходять у свідоме. Несвідомому притаманні глибинно-психологічні цінності, які семантично його структурують та впорядковують, що зумовлює чітку зорієнтованість енергетики. І тут є помітна відмінність. Якщо для свідомого це “ідеал-Я” (див. “модель”, стрілка 2), котрий свідомо може окреслюватися, визначатися, то для несвідомого – “ідеалізоване Я” (там само, стрілка 6), яке спирається на умовні цінності дитинства. Іншими словами, якщо в дитинстві для суб'єкта було важливіше бути ближче до матері, то специфіка їхніх стосунків може перейти в

умовну цінність, яку суб'єкт невидимо для себе буде реалізувати з людьми протилежної статі. Лише окремі психологічні риси матері спроможні заміщувати її персону (механізм “згущення”) й відігравати провідну роль у пошуку суб'єктом власного супутника(ці) життя. За таких обставин активність особи вирізняється неусвідомлюваною цінністю пошуку об'єкта, котрий подібний до матері (чи батька) головно задля відтворення (оживлення) бажаних психічних рис та емоцій, які їх єднали. В малюнках це може символізуватися сонечком з його умовними цінностями – теплом, затишком, захищеністю.

Несвідоме (передсвідоме) своїми символічними засобами знаходиться поза фізичною реальністю. Якщо взяти як головну тезу, що це не матеріальна реальність, то стане зрозумілим, що в несвідомому існує безліч образних (ідеальних) комбінацій, відповідних їй. Шляхом символізації змісту образ може зміщуватися, збагачуватися та зсуватися у просторі, викривлюватися в окремих частинах, згущуватися за образною насиченістю та змістом, схематизуватися, гіперболізуватися чи мінімізуватися, або ж реалізувати прийом вуалювання змісту через протилежні образи – “від супротивного”. Зміст несвідомого може передаватися таким механізмом, як “натяк”, котрий послуговується низкою інших засобів: відсутністю в образі окремих частин, або штучною присутністю сегмента іншородного образу. Як натяк почасти використовується колір та кількісні характеристики образу. Заміщення лібідозного об'єкта може здійснюватися однією рисою, яка була значущою у формуванні інфантильних цінностей суб'єкта. Тому психологові-практику важливо навчитися виявляти логічний (асоціативно-образний) ланцюг, який спричинює інфантильні витоки глибинних цінностей, оскільки завдяки силі фіксації ці компоненти характеризуються енергетичною потенційністю. Амнезія досвіду дитинства

унеможливило його репродукцію. Механізми, які сформувались у цей період, спрацьовують на латентному рівні, проте не втрачають імперативного впливу на психіку впродовж усього життя, маскуючи інфантильну значущість актуальності ситуацій, у яких суб'єкт перебуває. Свідомо відтворюються лише окремі фрагменти, які в уяві суб'єкта важко асоціюються з інфантильними детермінантами, тому їх зв'язок з дитинством не піддається самостійному виявленню.

Завдяки професійній допомозі психолога можна актуалізувати цілісні прояви психіки. Несвідоме, зберігаючи активність, все ж фрагментарно пробивається на поверхню крізь терени опорів. Завдання ж психолога – “розм'якшити” та розвести конкретно-ситуативний опір. Зважаючи на особливості останнього, психолог повинен звертати увагу на системні характеристики несвідомого. Чим краще він уміє працювати із захисною системою суб'єкта, тим більшою мірою спроможний об'єктивувати важливий поведінковий матеріал, який піддається аналізу в аспекті виявлення в ньому логічних взаємозв'язків індикаторів несвідомого. Хаос панує лише в “Ід”. Усе, що було витіснено, проходить етап вербалізації, адже інакше воно б не могло піддатися цензурі “Над-Я”. Несвідоме – це не лише п'ятьма. Енергетика “Ід” (де панує хаос) опосередковано пробивається до життя (до вияву в дії) через передсвідоме, спонсорує його енергетично. Оскільки обидві категорії стосуються змісту психіки, котрий існує поза свідомістю суб'єкта, то доречно об'єднати вищевказані категорії спільним терміном “несвідоме”, динамічно інтерпретуючи його як одну інстанцію. Загалом психіка характеризується цілісністю, тому в професійній діяльності психолога-практика важливо враховувати взаємозв'язки між сферами свідомого й несвідомого. При цьому слід вирізняти категорію потенційно усвідомлюваного, яке зберігається на несвідомому рівні. Несвідоме дає приту-

лок свідомому. Зв'язки між ними дуже тісні, хоча і суперечливі, а лінійні залежності існують за типом антиномії, тоді як у структурі психіки, за З. Фройдом, переважає антагонізм.

Подана у статті “модель” відображає доповнення до класичної структури психіки, які нам вдалося зробити у результаті понад 20-річного досвіду здійснення глибинно-психологічної корекції в малих групах. Зокрема, З. Фройд у трикомпонентній структурі психіки відобразив **антагонізм** взаємозв'язків між різними психічними підструктурами “за вертикаллю” (*рис. 2*). Нас же цікавить у розрізі завдань психологічної практики природа установок, енергетичне спрямування психіки та їх суперечливий характер, який призводить до непродуктивної витрати енергії та нейтралізації активності суб'єкта.

Феномен антиномії не підлягає вимогам принципу антагонізму, що притаманний підструктурам психіки при “вертикальному” розгляді взаємозалежностей між ними. Перебуваючи під впливом фройдівського розуміння трикомпонентної структури психіки, науковці не приділяли належної уваги лінійним (“горизонтальним”) залежностям аналізованих підструктур (*табл. 2*).

Під впливом класичного психоаналізу психологічна наука обмежувала бачення структурних взаємозв'язків у психіці лише “вертикаллю”, не залишаючи місця для пізнання суто внутрішніх динамічно-лінійних її підструктур. Унаслідок цього

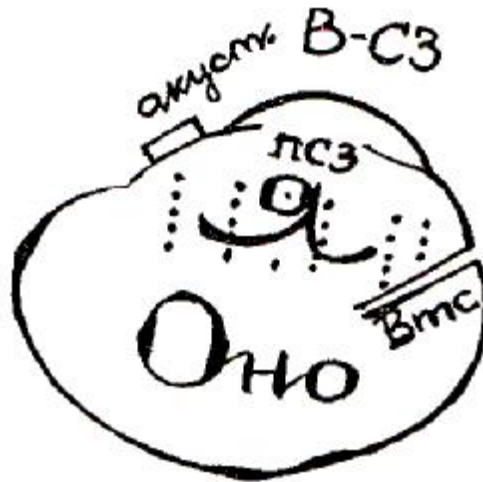

Рис. 2.
Структура психіки за З. Фройдом
[4, с. 362]

набуло усталеного значення розуміння функцій “вертикальних” захисних психологічних механізмів. Санкціонуючи “теоретичний погляд” на внутрішню психодинаміку незалежно від її взаємозв'язків із соціумом, не менш важливою, на нашу думку, є проблема розкриття захисної системи суб'єкта горизонтального спрямування. “Горизонтальна” захисна система має базовий характер, тобто спричинена глибинно-психологічними цінностями та пов'язана з логікою несвідомого (“іншою логікою”). Ми переконані, що між “горизонтальними” та “вертикальними” залежностями існує взаємозв'язок типу: єдність та єднання, неможливість взаємовиключення, взаємонівелювання та злиття.

Таблиця 2

Структура особистості за З. Фройдом [1, с. 25]

Назва підструктури	Походження	Засіб утворення	Функції
Ід	Генетично зумовлена	Вроджена	Задоволення потреб
Его	З індивідуального досвіду	Відокремлення від Ід	Задоволення потреб, контроль над інстинктами, збереження організму, мислення, узгодження вимог усіх підструктур
Супер-Его	Супер-Его батьків	Ідентифікація з батьками, інтроєкування соціальних норм	Сумління, самопостереження, формування ідеалів. Контроль поведінки з боку суспільства

Функціональними особливостями лінійних взаємозв'язків та взаємозалежностей є те, що підструктури не претендують на знищення та заперечення одна одною. У цьому контексті далі доцільно детальніше зупинитися на класичній схемі, що відображає антагоністичні взаємозв'язки "протистояння" між різними вертикальними підструктурними компонентами психіки: "Его", "Супер-Его", "Ід". Так, "Супер-Его" намагається витіснити спонуку активності "Ід", а "Ід" прагне пробитися та панувати в "Я". Розкриття лінійних взаємозв'язків між психічними підструктурами на рівні внутрішньої динаміки психіки передбачає відчуження (в наукових цілях) від актуальних стосунків суб'єкта із соціумом. Іншими словами, розуміння лінійних взаємозв'язків утверджує як відчуження суб'єкта від моменту актуальної взаємодії із довкіллям, так і наявність у ній "вертикальних взаємозв'язків". У такий спосіб створена нами "модель" доповнює психоаналітичну структуру психіки ("Его", "Супер-Его", "Ід"), яка, враховуючи взаємозв'язки суб'єкта з оточенням, нехтувала психодинамікою на рівні внутрішньої самоорганізації. Цього не можна сказати про практичний аспект психоаналізу, який передбачав виявлення асоціативних зв'язків у процесі вільних асоціацій особи, "прочитання" їх логіки ("горизонталь").

Пізнання несвідомого стає можливим завдяки інваріантності (сталості), ітеративності, тобто повторюваності та незмінності його формовиявів (характеристик). Водночас поведінка суб'єкта часто підпорядковується законам "вимушеного повторення", а також вимогам невдалих, драматичних чи критичних фрагментів життя, які актуалізують у нього почуття меншовартості (див. стрілку 3 на моделі). У результаті пристосування до поточної ситуації, яка нерідко використовується задля маскування ризикованого для гідності "Я" змісту, прояви поведінки можуть щоразу варіюватися. Тими ж варіативними є формовияви і несвідомого:

його зміст будь-якого моменту інший та набуває найрізноманітнішого вигляду, унеможливаючи свою безпосередню наявність у поведінці. Цьому сприяє й образність форм вияву змісту несвідомого, яка завдяки символам може маскувати свою інваріантну зумовленість палітрою багатозначності семантики символів. Проте за нескінченними варіантами все ж можна виокремити стале, незмінне. І ця усталеність проявляється передусім у характері взаємозв'язків між окремими елементами спонтанного поведінкового чи образно-графічного матеріалу суб'єкта.

На чому ж ґрунтуються взаємозв'язки, котрі об'єктивують зміст несвідомого? У підсумку глибинне пізнання веде до певного фіксованого інфантильного моменту, коли розпочалося формування системних характеристик несвідомої сфери. Першорядного значення тут набуває факт інфантильного тяжіння до батьків, адже перший досвід емоційного контакту дитина отримує саме у сім'ї. Особливої ваги набуває контакт з матір'ю, котрий завжди неперевершений за емоційною силою впливу, адже як хлопчик, так і дівчинка своє перше емоційно-чуттєве тяжіння відчують саме до матері. І хоча суб'єкт не усвідомлює значущості чуттєвого контакту з матір'ю, він, хоча й невидимо, сприяє формуванню механізмів поведінки, які відіграють вирішальну роль у визначенні характерних для "ідеалізованого Я" очікувань суб'єкта. На цьому тлі формується амбівалентність почуттів до значущих людей, а завдяки заміщенням та перенесенням, особа вже не може позбутися такої суперечливості впродовж усього життя. Більше того, стосунки дитини з обома батьками наповнені первинними лібідними тяжіннями едіпового порядку, прояв яких у поведінці різних осіб є неповторним, індивідуальнішим.

Практична сутність психоаналізу конкретизується на виявленні в емпіричному матеріалі лінійних ("горизонтальних") взаємозв'язків. Водночас у структурі психіки, запропонованій З. Фройдом,

увагу зосереджено на “вертикальних” взаємозв’язках, тоді як ця “вертикаль” дає змогу констатувати лише окремі факти прояву несвідомого і підтверджує неможливість обґрунтувати його логічну впорядкованість у цілому. Крім того, за одним актом поведінки суб’єкта несвідоме важко відмежувати від свідомого внаслідок їх симультанного злиття. Внутрішня ж організація “лінійної структури” психіки можлива лише за умови аналізу поведінки в її системній упорядкованості. Тому ми не є прихильниками короткотривалих психокорекційних занять, адже за таких умов фахівець має в розпорядженні лише фрагментарний поведінковий матеріал, котрого явно недостатньо для виявлення в ньому внутрішніх логічних зв’язків, які тільки й характеризують зміст несвідомого.

Розпізнавання “іншої” логіки відбувається саме при встановленні системних зв’язків, проте кожна з горизонтальних ліній, які нам вдалося виявити як підструктурні компоненти (див. “модель”), є сама собою суперечливою. Загалом пропонується “модель”, як уже відзначалось, ілюструє єдність суперечностей, кожна з яких не нівелює іншої. Зміст свідомого переважно зберігається у потенційно усвідомлюваному стані. Тому кожна лінія має два напрямки: наприклад, до “ідеалу Я”, до перспектив (стрілка 2) і до цінностей минулого досвіду, нерідко драматичного (стрілка 1). Підкреслимо, що в даному випадку мовиться про суперечність, притаманну самій інстанції свідомого. Відбувається “перетягування канату” (енергетики) до “минулого” чи до “майбутнього”, при цьому найгірше суб’єкт усвідомлює реальність “тут і тепер”. Друга лінія знизу відображає несвідому тенденцію до “цінностей ідеалізованого Я” (стрілка 5); протилежний бік (стрілка 6) ілюструє тенденцію до глибинно-психологічних цінностей інфантильного порядку, витоки яких пов’язані з едіповою залежністю. Всі ці суперечності притаманні підструктурам,

які функціонують у форматі “свідоме чи несвідоме”. І знову ж очевидно, що ці інстанції не протистоять одна одній, тому що “простір між ними” заповнений системою психологічних захистів (див. “модель”). А звідси висновок: чим менше буде автоматизованих психологічних захистів, тим швидше свідомі і несвідомі сфери згармонізуються на реалістичному підґрунті, і чим більше вони наявні, тим сприятливіші умови для гармонізації психіки на ілюзорних засадах (суб’єктивна інтеграція психіки).

У процесі психокорекції виявляються дисфункції психіки, які зумовлюють спрямування активності суб’єкта у бік інфантильних, глибинно-психологічних цінностей (див. стрілки зліва 3 і 5). Тому потрібно пам’ятати, що чим меншого вияву набуває “ідеалізоване Я” суб’єкта, тим більше останній має шанс наблизитися до “ідеалу Я”. Загалом таку ідеалізацію щоразу забезпечують психологічні захисти, які спираються на умовні цінності, маскування котрих здійснюється шляхом відступів від реальності. Головним механізмом *ситуативних психологічних* (так само як і “базових”) захистів є механізм “від слабкості до сили” (див. “модель”, стрілка 4). Ці захисти спираються на когнітивну складову, яка синтезує як умовні, так і нормативні цінності суб’єкта. Ситуативні захисти, хоча і функціонують “за вертикаллю”, все ж знаходяться у неподільному взаємозв’язку з базовими захистами, тому сумісно підпорядковуються тенденції “до сили” (див. стрілка 4).

Водночас треба виокремити лінійність взаємозв’язків, що виражають *базові, або особистісні захисти*, на існування яких ми вказували досить давно [10]. На відміну від ситуативних, вони покликані забезпечити реалізацію цінностей інфантильного “Я” (стрілка 5). Їх семантичну сутність можна встановити, з’ясувавши логіку функціонування несвідомої сфери суб’єкта, яка є якісно іншою порівняно з логікою свідомого. Тому умовно треба

розвести два пласти: за логікою свідомого стоять ситуативні захисти, а за логікою несвідомого – базові. Суперечність цих двох логік визначає слабкість “Я” суб’єкта (стрілка 3). Виражену особистісну проблему, фіксує стрілка 3, що стає суцільною і вказує на своє домінування над стрілкою 4 (пунктир зникає, внутрішня суперечливість “Я” загострюється).

Отже, обидва види захистів намагаються інтегрувати психіку (за участю соціально-перцептивних викривлень) в одному напрямку – “до сили”. Проте ситуативні захисти, спираючись на логіку свідомого та на реальну ситуацію, більше зорієнтовані на принцип реальності, базові ж захисти покликані завершити “справи дитинства” (інфантильні цінності “Я”), тому пов’язані із принципом задоволення. Однак, урахувавши взаємозв’язок цих різновидів захистів і те, що ситуативні захисти водночас є способом реалізації базових, очевидно, що результату їх спільного функціонування завжди властивий відступ від реальності, що веде до суб’єктивної зінтегрованості психіки. Відмінність між цими різновидами полягає в тому, що ситуативні захисти не мають своєї власної системної організації, вони слугують водночас і свідомому (його логіці), і базовим захистам (логіці несвідомого). Логіку несвідомого ще можна окреслити як прихований зміст (сенс) соціально забарвлених вчинків, який суперечить їх просоціальності через егоїстичну та інфантильну сутності.

Ступінь вияву особистісної проблеми відображає динаміка стрілок на “моделі”: набуття суцільності стрілки 6, тоді як стрілка “до минулого” (1) стає суцільною й також продовжується вправо, а стрілка 2 перетворюється у пунктирну і скорочується вправо до мінімуму. До того ж “модель” зберігає “вертикальні” суперечності підструктур (“Супер-Его”, “Его”, “Ід”), описані З. Фройдом. Аналогічним чином вертикальні підструктурні взаємозв’язки відтворив свого часу А. Менегетті (див. рис. 3).

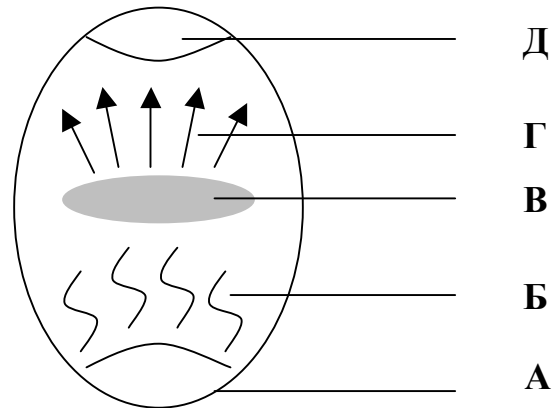

Рис. 3.
Схема “монітора відхилення”
(за А. Менегетті [2]):
А – “ін-се” – внутрішня сутність людини;
Б – життя; В – “монітор відхилення”;
Г – комплекси; Д – свідомо-логічне “Я”.

ПРОБЛЕМА ПІЗНАННЯ НЕСВІДОМОГО

В об’єктивуванні цих актуальних питань психології допомагає процесна психодіагностика, а не формальна, як за традиційного підходу до пізнання. Процесна психодіагностика передбачає постійне єднання діагностики з психокорекцією. Зокрема, пропонується нами модель відображає той факт, що зарезервована з інфантильного періоду життя енергія дає рецидиви у поведінці шляхом дії захисних механізмів заміщення, компенсації, сублімації упродовж усього життя (лінійна динаміка). З цими явищами потрібно рахуватися на рівні розуміння функціональної активності захисних механізмів, котрі деструктують просоціальне спрямування поведінки суб’єкта у напрямку прагнення “до сили” під дією тенденції “назад, у дитинство”. Саме цьому служать базові психологічні захисти, зміст яких можна пізнавати через захисти ситуативні з допомогою системного аналізу їх численних проявів. Сформовані захисні механізми живляться енергією, спрямування якої не дано, а задано фіксаціями інфантильного періоду розвитку суб’єкта.

Все це визначає характер його емоційної сфери. Тому психологу-практику треба бути уважним до спонтанних формовивів емоцій, адже вони є першими і надійними індикаторами змісту несвідомого, котре існує поза часом, простором та статтю. Суворе втаємничення несвідомого полягає в латентності формування системних характеристик та логічній упорядкованості психіки, яке відбувається позадосвідно.

Феномен логіки несвідомого стоїть за базовими, особистісними захистами. Факт її позадосвідного формування не підлягає сумніву. Такої логіки неможливо раціонально навчити, адже це процес синтезу індивідуального досвіду суб'єкта (соціалізації) з орієнтацією на завершення його інфантильних потреб, перебіг якого уможлиблюється поза межею свідомого. Проте свідоме і несвідоме жорстко не розділені між собою, вони тісно взаємопов'язані й існують у синергії, про що свідчить уже сам факт існування потенційно свідомого. Психолог-практик має пам'ятати, що пізнання несвідомого неможливе без встановлення зв'язків між свідомим та несвідомим. З. Фройд у цих питаннях робив ставку на свідоме. Весь його психоаналіз побудований на тому, щоб увести витіснений зміст у свідомість, зробивши його тим самим пізнаним і зрозумілим для суб'єкта. Шлях побудови логічного ланцюга, що веде до первинної причини хворобливого симптому (з метою усвідомлення його особою, а відтак й одужання), видався З. Фройд справжнім "царським шляхом".

Фундатор психоаналізу виходив з того, що свідоме потребує допомоги, тому що воно "не господар навіть у власному будинку". Свідоме в контексті несвідомого, говорив він, схоже на вершника, який керує конем. До певного часу кінь слухається, а потім імперативно "заявляє" про свої права. Кінь переважає вершника за силою й він не може його приборкати, проте й розлучитися з конем не хоче. Несвідоме допомагає свідомому зберегти "становище господаря" і вершник знаходить компроміс: непомітно для

себе видає бажання "коня" за власні. Безболісність та невидимість (неусвідомлюваність) компромісної "правди" забезпечують суб'єкту психологічні захисти, тому процес їх корекції не є легким. Останні, хоча і дорогою ціною (відступами від реальності, селекціонуванням та викривленням інформації, її пропусками, побудовою ілюзій тощо), все ж забезпечують процес *суб'єктивної інтегрованості* психіки за наявності її об'єктивної дезінтегрованості. Це означає, що бажання інфантильного "Я" (стрілка 5 "моделі") маскується, сприяючи процес суб'єктивної інтеграції психіки в контексті просоціальних цілей суб'єкта. Психологічні захисти (ситуативні та базові) інтегрують свідому й несвідому сфери у симультанний процес, і тому актуальна поведінка індивіда виражає їх у єдності і неподільності. Оскільки несвідоме енергетично сильніше, то й матеріальна (об'єктивна) реальність нерідко підміняється бажаною суб'єктивною реальністю. Отож, створюються умови, за яких "свідоме Я" непомітно для себе прагне того ж самого, що й "інфантильне Я". *У цьому полягає сутність антиномії взаємозв'язків між підструктурними компонентами "моделі", які самі собою є суперечливими, проте органічно співіснують в останніх.*

Відтак психологічні захисти закамуфлюють компромісний, ризикований для просоціального "Я" зміст, маскують його захисним "туманом". Професіоналізм психолога-практика полягає в умінні розвінчувати ілюзію, породжену інфантильними інтересами "Я", котрі приховуються за просоціальними цілями, та здатності прогнозувати деструкції психіки, зумовлені імперативною тенденцією "до минулого", до "інфантильних цінностей Я", що спричиняє його слабкість та актуалізує почуття меншовартості. Суб'єкт при цьому може мріяти про кар'єру, особистісне зростання і не бачити, що він душею, серцем і розумом працює на закономірність "вимушеного повторення", на минулі драматичні

переживання, які поглинають його енергетику. Ситуативні захисти, зорієнтовані на просоціальний характер актуальної ситуації, намагаються, не втрачаючи “інфантильного інтересу”, за яким стоїть базовий захист, зреалізувати просоціальне спрямування особи в контексті “логіки свідомого”. Зважаючи на це, можна встановити взаємозв’язок між базовими (за якими стоїть “інша логіка”, логіка несвідомого) та ситуативними захистами. В малюнках обстежуваних це нерідко символізує зображення прірви, з якої людина намагається вибратись. Постійне непродуктивно-драматичне повторення поведінки створює лише ілюзію сили. Згадаймо образ Ісуса Христа, який допомагає кожному ще і ще раз пережити події, пов’язані з емоційними втратами (феномен ходіння хибним колом). Наприклад, окремі люди часто виставляють свої драматичні переживання напоказ як візитівку власної гідності, сили, героїзм. З часом це може набувати парадоксальної форми – “задоволення від страждань”. Однак у процесі психокорекції, котра покликана зробити особистість згармонізованою, особа вчиться бачити соціально-перцептивну реальність і звільняється від інфантильного слідування “принципу задоволення”.

Зазначені суперечливі тенденції завуальовано відтворюються у символі, який іманентно виражає сутність інтрапсихічної реальності. Тому психологи-практики мають уміти пізнавати несвідоме й дешифрувати його символічні форми та специфіку самовияву змісту “іншої логіки” порівняно з логікою свідомого. Це дає змогу вивільнити останню з невиправданого підпорядкування інфантильним цінностям “Я”, яке внаслідок пріоритетності феномена “минулого” над “теперішнім” та “майбутнім” надає поведінці суб’єкта регресивного характеру.

Суперечливою є й сама сутність символу: з одного боку, він прагне бути впізнаним та розшифрованим, чому сприяє просоціальний характер образів фантазій, а з іншого – задля самозбереження він приречений такою самою

мірою бути зашифрованим (замаскованим). На допомогу останньому і приходить архетип (інстинкт): він “знає”, як це робиться з використанням надіндивідуального досвіду. Цей досвід, незалежно від глибини пізнання, ніколи не стане здобутком ні свідомості суб’єкта, ні об’єктивного спостерігача (психолога). За допомогою “шифрування” символ утверджує *принцип доцільності*, що відкривається у процесі інтерпретації поведінкового матеріалу суб’єкта. Проте з функціонального погляду те, що “може робити” й “чим володіє” архетип, пізнати важко. Ми можемо бачити лише результат і вибудовувати теоретичні припущення. Звідси очевидно, що колективне несвідоме зберігає свою автономію й абсолютну пізнавальну недоторканість, що знову утримує суперечність: з одного боку, колективне несвідоме має надіндивідуальний характер, а з іншого – не існує без індивіда.

Отже, архетип без індивіда функціонально (а не теоретично) існувати не може, а провідні інстинкти, такі як продовження роду (“лібідо”) та смерті (“танатос”) є в архетипній символіці провідними. Колективне несвідоме, з одного боку, автономне, з іншого – максимально пов’язане з психікою конкретної особи, оскільки за допомогою архетипу формовивляє зміст несвідомої сфери. Можна стверджувати, що у процесі психокорекції залишається непізнаною процесуальна сутність функцій архетипу, якому зобов’язана презентативність сфери несвідомого, що може бути пізнана за умов цілісного аналізу символічного матеріалу за участю фахівця. До того ж архетип візуалізує несвідоме не дифузно, а під впливом глибинних цінностей (див. “модель”, стрілка 5) з використанням символів з арсеналу колективного несвідомого, котрі синтезуються з індивідуальним досвідом суб’єкта.

Сам факт, що людина “розповідає” про свою “глибинно-психологічну драму” в психомалюнку, завдячує саме архетипу як “граматиці” вираження

змісту несвідомого за допомогою візуальних засобів. Якщо мова – це система *знаків*, то колективне несвідоме обслуговує система *символів*, які самі собою втілюють певну, хоча й ретроспективно зорієнтовану, функцію презентації фалічної сфери життя індивіда, на яку (порівняно з іншими потягами – до свободи, власності, самозбереження) суспільство накладає найсуворіше табу, що перебуває за межами конкретної культури людей. Можливо, в ієрархії потягів інстинкт “продовження роду” відіграє провідну роль саме тому, що “відчуває” найбільшу загрозу, а може тому, що від нього залежить існування всіх інших потягів (адже не буде живої істоти – не буде інших інстинктів, у тому числі й архетипу). Це, очевидно, і пояснює той факт, що серед набору колективних символів, котрі набувають статусу архетипних, найзначнішою у вжитку є *символіка лібідо*.

Наш досвід дає підставу стверджувати, що пізнання несвідомого без участі архетипів було б неможливим. Саме архетип є для індивіда позадосвідним, а відтак неконтрольованим з боку різних видів опору та “Супер-Его”. Він являє собою динамічний конструкт, який відіграє провідну роль у символізації змісту несвідомого відповідно до глибинних цінностей (див. “модель”, стрілку 5). Водночас архетип – це механізм символізації (шифрування) змісту, а не конкретний зміст несвідомого, котрий сприяє візуальному виразу його потаємної сутності. На наше переконання, він нероздільно пов’язаний із свідомим (через індивідуальний досвід суб’єкта) так само, як і з несвідомим. Тому конкретніше архетип – універсальний механізм візуального синтезування змісту обох сфер психіки (свідомої і несвідомої) у символічній формі. Колективне несвідоме як резервуар філогенетичного спадку візуальних засобів вираження змісту психічного оживає під тиском потреб психіки суб’єкта. Його інтегральним моментом, як і архетипу, є “знання” арсеналу образів. Архетип сильний тим, що може цим скористатися для

формовияву системних характеристик глибинних проблем конкретного індивіда. У цьому й полягає його синтезувальна функція у ракурсі цілісної психіки.

У процесі символізації змісту несвідомого архетип ураховує як сферу свідомого, так і несвідомого в усій повноті їх суперечливих тенденцій та енергетичних спрямувань. Постає запитання: для чого архетипу, базовими засадами якого є колективне несвідоме, орієнтуватися на зміст свідомого? По-перше, він цілісно візуалізує інтрасуперечливий зміст психіки з її захисними тенденціями. Останні ж, як ми вже зазначали, спрацьовують як вертикально – ситуативні захисти (зорієнтовані на ствердження логіки свідомого), так і горизонтально – базові захисти (зорієнтовані на ствердження “іншої логіки”, що відповідає інфантильним (глибинним) цінностям “Я”). Саме свідоме значною мірою сприяє оживленню символіки колективного несвідомого, робить її прийнятною (адаптованою до соціуму) для використання архетипом. По-друге, головна мета символізації не лише в уникненні покарання “Супер-Его”, а й у задоволенні потреби несвідомого у формопрезентації, тобто в тому, щоб бути пізнаним і реалізованим через свідому сферу. Тому архетип ніколи не використовує у процесі символізації знак поза символічним контекстом, що не дає змоги його безпосередньо впізнавати. Символ характеризується багатозначністю і його значення (подібно суперечливості підструктур, див. “модель”) взаємно не нівелюють одне одного, не зливаються одне з одним і не перебувають в антагоністичних стосунках, а природно співіснують. Відтак у символі єднаються суперечливі смисли, про що переконливо свідчить наш десятирічний досвід психоаналізу тематичних малюнків.

Логіка свідомості “знає” лише про себе і без особливого бажання “здогадується” про існування несвідомого та його логіки. Несвідомому ж відомий загалом зміст психічного (в усіх його проявах), а символ, завдяки його багатозначності,

має змогу репрезентувати це у поведінці суб'єкта. Загалом несвідоме, яке зберігає пам'ять навіть про генетичну передісторію індивіда, завдяки успадкованому енергетичному потенціалу, має значні переваги над свідомим, проте не відмежовується від свідомості, зберігаючи функціональну автономію, і ні в чому не хоче поступитися їй, хоча пропонується нами модель її відображає певну симетрію обох цих сфер.

А оскільки свідоме задає форми і способи адаптації до мінливого соціуму, то несвідоме завдяки ситуативним захистам “крокує” разом з ним, згладжуючи свою архаїчність актуальністю заміщень, перенесень, проєкцій, сублимацій та ін. За таку “послугу” свідомого несвідомому друге незмінно підтримує перше своєю енергетикою, тим самим тримаючи його в залежності (“свідоме не господар навіть у власній домівці”). Так само як у суспільстві вирішальним чинником є економіка, так і у психіці – енергетика, первинні джерела якої не адаптовані до соціуму. Тому свідоме психічно здорової особи зазвичай перебуває з несвідомим у гармонійних взаємозв'язках (передусім завдяки психологічним захистам), потребує певних поступок і задовольняється невидимою для себе позицією: “що менше бачу, то менше турбот”.

Проте без взаємних поступок така гармонійність була б ілюзорною: несвідоме (вербалізоване несвідоме – передсвідоме, тобто те, яке пройшло витіснення) організовано у свідомості в символічній (замаскованій) формі, створюючи для неї ситуацію “бачить око, але зуб не бере”. Головне, що свідомому немає за що “обратитися” на несвідоме, зміст якого йому не видимий, замаскований у символі, і поза інтерпретацією психоаналітика для свідомого є знаковим. Іншими словами, свідоме обмежується однозначним баченням символів, котре фахівці не виправдано обстоюють у тестових методиках інтерпретації психомалюнків. Несвідоме, ситуацією власної непізнаності, ніби закидає свідомому мотиваційний

гачок: “хочеш більше енергії – пізнай мене!”. Тому несвідоме як таке не дозволяє суб'єкту залишатися байдужим, приваблює й мотивує самопізнання, проте такою ж мірою створює ефект міражу (пізнаності) для психолога й ефект ілюзії обізнаності для самого суб'єкта. Щоправда окремі дослідники (прихильники тестових методик) прямують логікою свідомого і шляхом “перетворення” символів на знаки (обмежуючись однозначністю трактувань) спрощують систему глибинного пізнання, породжуючи тим самим артефакти. Вони не враховують того, що у свідомого, з його знаковою системою самопоставання, можливості самопрезентації завжди обмежені, а в несвідомого – нескінченні, головню завдяки полізначності символів. На наше переконання, тестові інтерпретації символіки малюнків не можна вважати адекватними методами наукового пізнання, оскільки вони не враховують природи символу та функціональну специфіку несвідомої сфери. Наприклад, символ не існує, з одного боку, без діалогу з індивідом, з іншого – без архетипу як універсального механізму інтегрування індивідуального та надіндивідуального досвіду суб'єкта.

Несвідоме проявляється у свідомій сфері лише фрагментарно завдяки ітеративним (повторюваним), інваріантним характеристикам, які засвідчують залежність від інфантильних, глибинно-психологічних вартостей. Це можуть бути описки, обмовки, жарти, анекдоти, сновидіння, вільні розповіді, візуальні фантазування та ін. Формовиявам несвідомого найбільше сприяють спонтанні поведінкові дії за мінімальної регламентації формальних спонукань. Однозначний (знаковий) зміст образу відображає логіку свідомого, а багатозначність дає змогу розкрити “іншу логіку” – логіку несвідомого.

Свідоме ніколи не може пізнати зміст несвідомого за його поодинокими проявами. Цей зміст, щонайперше системна та логічна його впорядкованість, завжди залишається “за кадром”, потребує ви-

значення лінійних залежностей, пізнання яких пов'язане з виявленням асоціативних ланцюгів, взаємозв'язків між поведінковими вербальними та невербальними реакціями. У цій ситуації потрібен аналіз поведінкового матеріалу особи протягом тривалого проміжку часу, а не обмеження аналізом одноактної поведінкової дії (фантазування, висловлювання чи образотворення). Диференційованість та розпізнаваність окремих острівців вияву несвідомого не дає змоги споглядально встановити зв'язки з глибинно-психологічними вартостями, які стоять за ними. Та це й не дивно, адже на їх реалізацію накладається соціальне табу, що унеможлиблює едіпову залежність. Внаслідок цього несвідоме (за умови фрагментарного його прояву) може залишатися невидимим (непізнаним), тобто зберігати латентність механізмів впливу на свідому сферу. Тому несвідомому завжди притаманна суперечлива тенденція до презентації свого змісту й водночас до його маскуванню. За допомогою ситуативних захистів несвідоме інтегрується зі свідомим у контексті здійснення незреалізованих потреб інфантильного порядку, нівелюючи їх сутність шляхом раціоналізації, котра здебільшого підпорядковується логіці перебігу свідомого.

Одна з причин-передумов символізації – це маскуванню достеменно інфантильного інтересу та змісту несвідомого певним просоціальним мотивом. Якби це було не так, то усвяткувався б сам факт витіснення, незрозумілою була б його доцільність. Тобто маскуванню в “одяг”, прийнятний для свідомого, є однією з умов і, відповідно, результатів як символізації, так і примирення змістів свідомого і несвідомого водночас, хоча у цій гармонії провідне місце належить несвідомому.

Інтерпретація буде успішною за умови врахування глобальної суперечності: несвідоме такою ж мірою прагне бути невидимим, замаскованим, як і пізнаним та зреалізованим у своїх інфантильних потребах. Проте воно ще з дитинства втратило на це сподівання (передусім у кон-

тексті табу на інцест). Тому його дії схожі на партизанські: виступаючи проти переможця, прагне своєї перемоги! У цьому випадку маскуванню належить до сталих функціональних характеристик несвідомого, котре здійснюється шляхом символізації змісту. Без “одягу”, який забезпечує символізація, тобто без “маскхалату”, зміст несвідомого у поведінці не виявляється ніколи. Ось чому такого великого значення набуває вміння здійснювати *інтерпретацію*, котра може бути одним з головних критеріїв професіоналізму психолога-практика. Звідси постає теза: несвідоме ніяк “не хоче втратити сподівання” на реалізацію інфантильних інтересів (цінностей). У контексті едіпової залежності саме несвідоме апелює до архетипної символіки так, неначебто вона має замінити йому батьків чи близьких людей, які його не розуміють і які спровокували психічну травму, проте архетип (як особливий інстинкт) з цим справляється.

А чи наважилось би на це несвідоме? Безперечно, ні! Проте саме воно змушує свідоме йти в унісон з його тенденціями завдяки системі психологічних захистів, які беруть на себе функцію злагоджування, примирення суперечностей, інтересів та цінностей свідомої і несвідомої сфер (див. “модель”). З погляду глибинних вартостей несвідомого (стрілка 5), рятувальним поясом найчастіше є низка послідовних заміщень. Якщо в трикомпонентній структурі психіки провідним механізмом захисту був феномен витіснення, то при розкритті лінійних взаємозалежностей на особливу роль претендує заміщення у єдності з ідентифікацією, проекцією, перенесенням. Заміщення сприяє реалізації того “мрійливого та недосяжного” раннього періоду життя (2–6 років), коли утворюються едіпові залежності, засновані на чуттєвому тяжінні, котре виявляється у платонічних почуттях до близьких людей як лібідозних об'єктів. Проте *будь-яке заміщення лібідного об'єкта ґрунтується на глибинно-психологічних механізмах згущення, зміщення, натяку, гіперболі-*

зації чи мінімізації, які передбачають відступ від первинного об'єкта лібідо, тобто від глибинної реальності, й невинправдане проектування її на інші об'єкти (подібні за окремими характеристиками). За таких умов свідоме під тиском бажань несвідомого робить крок у бік ілюзії, приймаючи бажане за реальне ("це саме той чи та"). Основою цього процесу є невинправдана генералізація. Доки ілюзія компенсується чуттєвістю та емоціями, свідоме й несвідоме співіснують у злагоді. Коли ж реальність починає заявляти про себе в такий спосіб, на який уже не можна не зважати, то на допомогу раціо (свідомому) приходять несвідоме, котре завдяки дії механізмів дискредитації та проєкцій, "затемнює" об'єкт вибору, охороняючи його невидимим зв'язком з первинним лібідозним об'єктом та зберігаючи безсумнівним "ідеалізоване Я" суб'єкта (див. "модель", стрілка 6).

Що відбувається у "взаєминах" свідомого і несвідомого? Свідоме карає себе стражданням (спричинюючи його й для іншого), нерідко діаметрально протилежно реагуючи на ситуацію "досягнення бажаного". Зокрема, це наочно ілюструє малюнок студентки К. (рис. 4), на якому рельєфно відображено внутрішній конфлікт: його символізує собака, котрий відмовляється від їжі (самопокарання), та ще й прив'язаний до "стовпа сорому"* (внутрішній план переживань). Соціальну поведінку авторки репрезентує зухвала кішка, яка кидає виклик соціуму й ладна покарати кого завгодно, тільки не себе (проєкція). "Собака" (друге "Я" суб'єкта) під впливом "Супер-Его" переживає докори сумління. Ці захисні форми поведінки визначають "вертикальний" семантичний спектр і в поодинокому фрагменті аж ніяк не можуть відобразити "логіку несвідомого", що постає в лінійних взаємозалежностях (див. "горизон-

Рис. 4.

таль", "модель"). Саме горизонтальний зріз визначає дві діаметрально спрямовані тенденції захисної системи ("Слабкість" – "Сила"), генезис якої започатковано ще в ранньому дитинстві. Почуття "слабкості" (меншовартості) є епіфеноменом едіпової залежності, тоді як тенденція "до сили" відповідає просоціальним спрямуванням "Я" (див. "модель", стрілки 3 і 4).

Малюнок свідчить про певне поєднання в одній і тієї самої людини тенденцій "до сили" і "до слабкості" (фігурально це ілюструє рис. 4, див. "кішку" і "собаку"). Тому можна припустити, що механізми витіснення покликані посилити просоціальне спрямування активності суб'єкта, автоматично упереджуючи будь-які небажані впливи (зумовлені антисоціальними чи асоціальними нахилами) та відправляючи їх у несвідоме, створюють лише ілюзію доцільності такої роботи. Це можна пояснити тим, що витіснені "заборонені спонуки" не зникають зовсім, а залишаються та накопичуються в несвідомій сфері, що згодом виявляється у системній спрямованості активності на "незавершені лібідозні справи дитинства" (див. "модель", стрілка 5). Ми згодні з М. Кофтою, який стверджує, що "захисні механізми є видом порушення процесу свідомості..., котрий дає змогу особі утри-

* Бантик на ланцюгу вказує на тенденцію до самопокарання; однак його легко можна було б розв'язати (механізм "натяку"), проте собака не користується цією нагодою.

мувати відчуття узгодженості між інформацією, що надходить, та образом власного “Я” шляхом менших чи більших викривлень цієї інформації. Саме це “утримання відчуття узгодженості” спричинює зменшення тривожності й збереження недоторканості самооцінки... Крайнім випадком таких порушень у процесі усвідомлення чого-небудь є витіснення” [11]. “Ці блага, – стверджує цей автор, – досягаються внаслідок порушення функціонування механізмів свідомості, що призводить до об’єктивної дезінтеграції поведінки”.

На такі феномени вказує також Ш. Ференці: “...витіснення згуртовуються в небезпечні комплекси інстинктів антисоціальних та шкідливих для самої людини, тобто в щось подібне до “другої особистості”, тенденції поведінки якої діаметрально протилежні тенденціям, які допускаються до свідомості” [3, с. 75].

З огляду на викладене, подібність систем гомоморфізму (симетрії) структурних особливостей свідомого та несвідомого на пропонованій “моделі” і відображають, з одного боку, стрілки 2, 4, 6, а з іншого – 1, 3, 5. Проте різна спрямованість цих стрілочок сама собою вказує на аналізовану тут “діаметральну протилежність”, у чому нам близькі ідеї Ш. Ференці. Звідси висновок: ці підсистеми є **еквівалентними**, тобто незалежно від діаметрального спрямування результат дії їх спільний – **зінтегрованість психіки** завдяки роботі механізмів психологічного захисту. Останні створюють ілюзію “високості” та соціальної прийнятності поведінки (“до сили”, див. модель, стрілка 4), маскуючи несвідомі і водночас протилежні тенденції у розв’язанні проблем інфантильних потреб “Я” (“модель”, стрілки 3 та 5, що тісно пов’язані). Створення ілюзії зінтегрованості (суб’єктивної інтеграції) психіки потребує значних енергетичних витрат, котрі поглинає автоматична дія могутніх засобів психозахисту. У зв’язку з цим Ш. Ференці пише: “Заборони, які ґрунтуються на витісненнях, можна порівняти з пост-гіпнотичним навіюванням негативної галюцинації, адже так само, як загіпнотизована людина, котрій дали сильний наркоз, прокинувшись, не може сприйняти або розпізнати певні зорові, слухові або тактильні стимули,

так і людство в наші дні навчене інтроспективної сліпоті” [3, с. 38]. Саме ця розбіжність тенденцій свідомого та несвідомого у психіці суб’єкта породжує слабкість, “погіршує здатність діяти..., вигодує в несвідомому іншу, паразитичну особистість, у якій природний егоїзм і нахили до прямого (невідстроченого у часі) задоволення бажань являють собою тінювий фантом, негатив усього доброго й прекрасного, чим пишається вища совість...” [3, с. 9]. На наш погляд, з цією проблемою розбіжності цінностей, яку так загострив Ш. Ференці, й “намагаються впоратися” захисти, котрі й забезпечують сутнісний формовияв “суб’єктивної інтегрованості психіки”.

Ш. Ференці наводить ще одну тезу: “... свідоме змушене витратити свою величезну силу на створення захистів проти примусу визнати і прийняти асоціальні імпульси, які приховуються за милосердям і добротою, оточуючи їх фортечним муром моралістичних, релігійних і суспільних догм. Такі фортечні мури – це, приміром, почуття обов’язку, чесність, повага до авторитету та законних інститутів тощо. Словом, мовиться про усі ті моральні якості, які змушують нас поважати права інших і придушувати власний егоїзм” [3, с. 40]. Зіставивши це висловлювання із запропонованою нами “Моделлю внутрішньої динаміки психіки”, можна побачити спроби Ш. Ференці апелювати до Над-Я через нормативні цінності. Проте вчений не враховує момент співвіднесення нормативних та умовних вартостей, породжених ідентифікацією з батьками (значущими людьми), чим і пояснюються бажані для особи відступи від реальності у бік ідеалізації “Я”. Нормативні цінності не мають природного для суб’єкта енергетичного заряду, який стосувався б його цілісно, хоча вони, безперечно, й спонукають до певної просоціальної активності. Тому ми знову звертаємося до феномена суб’єктивної зінтегрованості психіки, за яким відбувається асиміляція нормативних цінностей “егоїстичним Я”, головню задля створення захисної оболонки для “ідеалізованого Я”. У цьому випадку може йтися лише про феномен “психологічного егоїзму”, котрий переслідує глибинно-

психологічні цінності інфантильного “Я”, за якими стоять “незавершені лібідозні справи дитинства” (здебільшого едіпового походження) на інтрапсихічному рівні. Відтак варто підкреслювати відмінність егоїзму (у контексті соціуму) й “психологічного егоїзму”, за якого відсутній свідомий намір ущемити інтереси іншої людини, тобто відсутній намір обмеження інтересів інших. Більше того, суб’єкт при цьому може утверджувати альтруїзм, котрий відповідає нормативним та умовним цінностям.

Важко не погодитись з Ш. Ференці, який вважає процес пізнання несвідомої сфери *шляхом до самореалізації* та внутрішньої психічної свободи, а не до регресу й аморальних вчинків. Стверджуючи, що суспільство невротизоване, він пише: “Я щиро переконаний, що ця хвороба суспільства не підлягає іншому лікуванню, окрім відкритого прийняття істинної і неповторної природи людини, передусім визнання доступного тепер методу роботи з несвідомим психічним життям; ... це нове виховання, що ґрунтується не на догмі, а на інсайті, доцільне виховання, методика якого нам ще належить виробити у майбутньому” [3, с. 71]. На наше переконання, як у вихованні, так і у психокорекції, для вироблення адекватних методів психологічного впливу потрібна функціонально спроможна теорія психологічної практики, у підґрунті якої покладений зрілий науково-методологічний апарат.

Сподіваємося, що розроблена нами “Модель внутрішньої динаміки психіки” синтезовано відображає зазначені передумови професійного рівня організації психокорекційного процесу з глибинно-психологічною орієнтацією і є продуктивним кроком до формування **теорії практичної психології**, що покликана забезпечувати належну підготовку фахівців цієї галузі. У психологічній практиці не може бути фрагментарного та вузькопланового погляду на психічне, переважання у його функціонуванні раціональних аспектів й нехтування ірраціональними, у тому числі й алогічними проявами. Створена “модель” допоможе практичним психологам зрозуміти, що “алогічне” (ірраціональне) є таким лише у царині свідомого раціо. З позицій же цілісного

сприйняття психічного – ірраціональні явища – це всього лише наслідок дії “іншої логіки”, якій вони підпорядковані, причому не менш чіткої, аніж логіка свідомого, а енергетично – ще більш потужнішої.

Розуміння змісту авторської “моделі” сприятиме пізнанню психічного у його цілісних проявах, а відображені у ній суперечливі підструктури, яким іманентно властива взаємозалежність, будуть застереженням від спрощеного сприйняття феномена психічного та схильності до однобокого його тлумачення з позиції категорії “свідомого”. У процесі професійної підготовки майбутніх психологів до практичної роботи з психокорекції “модель” відіграє роль нитки Аріадни у складних лабіринтах розуміння та пізнання цілісної психіки суб’єкта, надає допомогу в процесному діагностуванні та прогнозуванні певних форм його поведінки, котрі виявляють готовність до тих чи інших вчинків. Іншими словами, слід прогнозувати ситуативний розвиток сфери установок та тенденцій, спричинених інфантильними цінностями (див. стрілка 5 “моделі”), оскільки вони передбачають варіативність конкретної поведінки особи, лейтмотивом якої є адаптація до соціуму.

Дай Боже нам, фахівцям, хисту й розуму в єднанні зусиль на науково-прикладній ниві, щонайперше задля розвитку практичної психології! Успіхів Вам, шановні колеги-психологи!

1. Бурлачук Л.Ф., Грабская И.А., Кочарян А.С. Основы психотерапии. – К.: Ника-Центр, 2001. – С.24.

2. Менегетти А. Онтопсихология, политика, экономика. – К., 1999.

3. Ференци Ш. Психоанализ и воспитание // Russian Imago 2000. Исследования по психоанализу культуры. – СПб.: Алетейа, 2001. – С. 3–76.

4. Фрейд З. Я и Оно // Труды разных лет. – Кн. 1. – Тбилиси: Мерани, 1991. – С. 357–393.

5. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – С. 86.

6. Яценко Т.С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися. – К., 1993.

7. Яценко Т.С., Кмит Я.М., Мошенская Л.В. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубиннопсихологический аспект). – М.: СИП РИА, 2000.

8. Яценко Т.С. По той бік символіки психомалонків // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №7. – С.

9. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції. – К.: Либідь, 1996.

10. Яценко Т.С. Социально-психологическое обучение в подготовке будущих учителей. –К.: Вища школа, 1987. – 110 с.

11. Kofka M. Some interrelations between consciousness, behavior integration and defense mechanisms // Бессознательное: природа, функции, методы исследования. –Тбилиси: «Мецниерба», 1978. –Т.III. –С. 402-413.

Надійшла до редакції 15.08.2004.